

A Dunántúl szerepe az Árpádkor kereskedelmében numizmatikai adatok alapján

Történetkutatásunk korszerű módszere megköveteli különböző tudományágak szoros összeforrottságát. Ez, a fejlődés folyamán kialakult módszer új követelményt támaszt a kizárólag numizmatikával foglalkozó kutatókkal szemben. A numizmatika tartalma kibővült a numizmatikából levonható gazdaságtörténeti jelenségek kutatásával.

A numizmatika anyagát tekintve régészet, illetve hozzá áll a legközelebb, mert a pénz is régészeti anyag, adott kor tárgyi emléke. Több jelenség azonban elkülöníti a régészettől, ami más módszert követel, s ezek együttese teszi létjogosulttá a pénztörténetnek, mint tudománynak önállóságát.

Világszerte egyre jelentősebb befolyáshoz jut a pénztörténet a gazdaságtörténet kutatásában. Pénztörténeti jelenségek ismerete nélkül elégtelen a gazdaságtörténet. Minden korban a pénz volt az, amelyik a legérzékenyebben érzett meg gazdaságpolitikai változást, eltoldást; s azonnal viszonyult a megváltozott körülményekhez. A pénz a régészeti anyag valóságával megbízhatóbb a néha igen kétes hitelt érdemlő írott forrásnál. Az egykorú történetíró tévedhetett, elfogult lehetett, rendeleteket esetleg nem hajtottak végre, oklevelekben valótlan adatok állhatnak, de a földből előkerült pénz hiteles valóság; léte, tulajdonsága, korának közvetlen bizonyítéka.

A pénztörténet gazdaságtörténeti jelentőségének hangsúlyozása azonban nem jelenti azt, hogy a pénztörténet általános, összefogó gazdaságtörténeti kérdéseket önmagában megoldhat. Feltételezik és kiegészítik egymást. Csupán pénztörténeti jelenségekre épített gazdaságtörténet alapvető tévedéseket idézhet elő. Pénztörténeti tények alkalmasak kereskedelmi, főként külkereskedelmi kapcsolatok kutatására, önállóan azonban nem kezelhetők, mert számos történeti tény bizonyítja, hogy két terület lehetett egymással kereskedelmi kapcsolatban anélkül, hogy pénzeik a másik területén előfordulnának. Az idegen pénznek jelenléte viszont feltétlenül jelent kapcsolatot — közvetlent vagy közvetettet — az azzal a területtel, ahonnan a pénzek a másik területre eljutottak.

Előadásunk főként pénztörténeti jelenségek gazdaságtörténeti vonatkozásait igyekszik feltárni, de az említettekre hivatkozva nem kíséreljük meg pénztörténeti alapon átfogni a kor egész gazdaságát, kereskedelmét.

Módszerünket az anyag határozza meg, azaz elsődleges forrásként kezeljük az éremleleteket. A Dunántúl szerepét tisztázandó, rögzítenünk kell, hogy a Dunán-

túl külkereskedelmi kapcsolatai természetesen csak a tőlünk nyugatra levő országokkal jöhetnek számításba. A magyar királyság első két évszázadára vonatkoztatva itt negatív eredményt kapunk. A XI—XII. században ugyanis nyugat-európai éremlelet — három kivételtől eltekintve — a Kárpátmedencében nincs. E negatívum alapján azonban nem mondhatjuk, hogy nem voltak külkereskedelmi kapcsolataink nyugat felé. Ha azonban a pozitívumot vizsgáljuk meg, vagyis azt, hogy mi van, akkor azt látjuk, hogy kétszáz éven keresztül a középkori Magyarország területére került be idegen érem: bizánci. A magyarság bizánci kereskedelmi kapcsolatainak kezdete Dél-Oroszországba nyúlik vissza, s természetes, hogy a Kárpátmedencébe költözött honfoglalók továbbra is kereskedtek az akkori világ — mondhatjuk — legjelentősebb ipari kereskedelmi városával. Ugyanakkor az észak-európai éremleletekben előforduló XI. századi magyar pénzek északi kereskedelmi irányt mutatnak, legalábbis Prágáig. Végeredményben tehát a XI—XII. századi éremleletek — magyar pénzek Észak-Európában és bizánciak a Kárpátmedencében — a magyarok észak-dél irányú kereskedelmi érdekelttségét bizonyítják, amiben a Dunántúlnak igen csekély része volt.

Gyökeresen változott a helyzet a XII—XIII. század fordulóján. A leletek tanúsága szerint megszűnt a bizánci pénzek forgalma, s szinte elárasztották az országot a nyugati pénzek. A változás nemcsak minőségi, hanem mennyiségi is volt, s ez a mennyiségi változás egy új minőségi fokozatot, fejlődést is tükröz. Ugyanis bizánci éremleleteink száma rendkívül kevés, azok között is csak a XII. században kezdődik az igazán kereskedelmet bizonyító rézpénz feltűnése. Ezzel szemben a XIII. század első feléből származó nyugati ezüstpénzleleteknek száma messze felülmúlja a bizánciakét, s egy leletben néha több ezer példány van. Mindez egy magasabb fejlődési fokot mutat, intenzívebb pénzforgalmat, pénzgazdálkodást.

Röviden ki kell térnünk a nyugati pénzek nagyfokú beáramlásának okára. László József, majd Hóman Bálint II. Endre házasságának következményeként mondják a karinthiai verdék termékeinek magyarországi elterjedését. Ugyanis a salzburgi érsek Friesachban vert érmei a német-római birodalom délkeleti határszélén a legjobb minőségű, így a legközkedveltebb fizetési eszközök voltak. Ennek következtében a steier, karinthiai, andechsi hercegek, görzi grófok, az aquileiai pátriárkák a saját pénzeiket is a friesachiak mintájára

verették. Ezért gondolta tehát László és Hóman, hogy Gertrud andechs-merani hercegnő révén jött használatba a nálunk is forgó, gyűjtőnéven friesachinak nevezett denár. Házasságoknak azonban ilyen gazdasági következménye nincs. Uralkodók házassági kapcsolatai mögött joggal kereshetünk pillanatnyi politikai szövetséget, a friesachi veretek magyarországi szerepének azonban más a gazdasági háttere. Ez a háttér egyrészt belpolitikai, másrészt külpolitikai. Belpolitikailag a XII. század vége, XIII. század eleje a magyar társadalom és gazdaság fejlődésének szempontjából egy magasabb fokozat kezdete. Ipar, bányászat fellendülése, a földművelésnek az állattenyésztés rovására történt előnyomulása a belső áruforgalom kialakulásához vezetett, s ez intenzívebb pénzgazdálkodást eredményezett. A földesurak egyre elterjedtebben követelik jobbágyaiktól a szolgáltatásokat pénzben, s ez a belső piac, kereskedelem fokozottabb szerepére utal. Ez a megnövekedett igény viszont egy jobbminőségű ezüst váltópénzt követelt, amit a silány minőségű magyar denár nem elégíthetett ki.

Külpolitikailag viszont a magyar kereskedelemnek irányt kellett változtatni. A XII. század végére Bizánc elvesztette korábbi, a nemzetközi politikára és kereskedelemre gyakorolt döntő befolyását, elfoglalása pedig fokozta jelentőségének csökkenését. A magyar külkereskedelem így nyugat felé fordult, annál is inkább, mert a nyugat is igényelte a magyar ezüstöt.

Területileg a megváltozott körülmények a Dunántúlt állították előtérbe. De nem volt egyenrangú a határmenté. A XIII. század első felének idegen éremleletei ugyanis, illetve ezek verdéi egy leszűkített nyugati irányt mutatnak. Említettük, hogy ezek a nyugati pénzek elborították az egész országot. E korszak leletei szinte kivétel nélkül az 1241-es tatárbetöréssel hozhatók kapcsolatba, ekkor tehát pontos keresztmetszetet kapunk az ország pillanatnyi pénzforgalmáról, hiszen mindenki elrejtette az éppen tulajdonát képező értékét, pénzét. Külföldi kapcsolataink értékeléséhez tehát ezeket a nyugati pénzekből álló leleteket kell megvizsgálni.

Az utóbbi 100 év alatt igen sok friesachi denár került elő, sajnos azonban a régen feldolgozott éremleleteknél igen sok a pontatlanság, több lelet nem is alkalmas vizsgálatokra, s a vizsgálhatóknál is számolni kell a nagyfokú pontatlanság lehetőségével. Általános törvényszerűséget pedig csak a nagy-számok alapján mondhatunk. Mégis van annyi újabban feldolgozott leletünk, amelyeknek alapján végezhetünk leletelemzést, s ha valamennyi leletnél ugyanazokkal a jelenségekkel találkozunk, megállapíthatunk törvényszerűséget. Vizsgálatainkra 49 lelet 28 255 darab érmét használtunk fel. Ha ezt a mennyiséget 100%-nak tekintjük, akkor ebből 67% Friesachból, 20% pedig St. Veitből származik, s mindössze 13% jut mintegy további tíz verdére. A friesachi denárok beáramlását, s ezen keresztül külkereskedelmi kapcsolatainkat tehát ennek a két — egymáshoz közelfekvő — városnak irányába, illetve irányából kell származtatnunk.

Korábban Arnold Luschin von Ebengreuth, a friesachi denárok nagy osztrák kutatója úgy vélte, hogy a

friesachi típusú veretek Karinthiából először Horvátországba és Szlavóniába jutottak, s ottani elterjedésük és általánossá válásuk után kerültek délről Magyarországra területére. Ezt a véleményt hallgatólagosan elfogadták a többi kutatók is, magyar részről Hóman Bálint, osztrák részről pedig Egon Baumgartner, Wilhelm von Fritsch, illetve az angol Metcalf. Ha azonban Luschin véleménye igaz lenne, a horvát, szlavón területen több korábbi friesachi leletnek kellene lenni. Ilyen pedig egyáltalán nincs, későbbi évekből is igen kevés. Viszont az 1241-ben elrejtett friesachi leletek sora került elő a Dunántúlról, úgy tűnik, útvonalat is megállapíthatunk. Eszerint a Drávától északra volt a határátlépő, majd az ősi kaposvölgyi útban folytatódott, s tartott Buda felé. Az érintett határrész tehát Délnyugat-Dunántúl.

Vizsgáljuk tovább a leleteket. Ugyanis a magyarországi friesachi éremleletekben magyar és friesachi típusú pénzekon kívül, igaz csak szórványosan, de előfordulnak más, nyugateurópai pénzek is. Ezek közül azonban csak egynek, Köln vereteinek van jelentősége. Ez mintegy 48 leletben fordult elő, bár majdnem mindenhol csupán néhány példányszámmal. Ahol több van, arányban ott is messze elmarad a lelet többi részét alkotó, főként magyar és friesachi denároktól. Két lelet kivételével sehol sem éri el a 2%-ot. A két lelet közül egyik a bácsalmási, ahol 68 kölni mellett 68 friesachi, a másik a kiskunlacházi lelet, 85 kölni denár 51 db egyéb verettel. Leleteken belüli csekély példányszámuk ellenére is általánosnak kell mondani őket. Valódi jelentőségüket azonban csak akkor értjük meg, ha tisztázzuk, hogy a kölni denárok nem keveredhettek a magyarországi leletekhez Karinthiában, a friesachi denárok forgalmi területén, mert az ottani friesachi leletekben — egy kivétellel — nem fordul elő kölni veret. Itt tehát közvetlen magyar—kölni kapcsolatra kell gondolnunk. Ezt egy — igaz, kései — oklevél is megerősíti. A kölniek ugyanis azzal a kéréssel fordulnak az érsekhez, ne engedje az idegen kereskedőket tovább nyugatra. A megnevezett idegenek között első helyen említik a magyarokat.

Kölni vereteken kívül néhány magyarországi leletben angol, aacheni, brabanti, erfurti, holland, metzi stb. pénz is előfordult, ezek megjelenése azonban rendkívül szórványos, így csupán Kölnnel összefüggésben érdemelnek említést, ebben a nagy nyugati kereskedelmi központban csapódhattak a Magyarországra került kölniekkel együtt.

Összegezve a friesachi és a velük előkerült nyugateurópai pénzek jelentőségét, úgy látjuk, az első intenzív nyugati kereskedelmi kapcsolatunk Karinthia és ezen keresztül a Rajna-völgy, Köln felé irányul. Mi itt csak a numizmatikai jelenséget kívánjuk rögzíteni, nem térhetünk ki a kereskedelem tárgyaira, export-import cikkeinkre, mégis meg kell jegyeznünk a nálunk nagy szerepet játszott kölni posztót, amely valószínűleg ezen az úton kerülhetett a Kárpát-medencébe. Ugyancsak nem vizsgáljuk ez útvonal használatának okát, azonban itt is meg kell említenünk Bécs 1221-es árumegállító jogát, amely a keletről jött kereskedőket nemcsak ideiglenesen állította meg, hanem áruikat teljes egészében el kellett adni, semmit sem vihettek tovább nyugatra. A Karinthia

—Rajna útvonalon pedig Bécs nem tudta lefölözni a keleti kereskedelem hasznát.

Végül — a friesachi denárokkal kapcsolatban — egy ellentmondásra is rá kell mutatnunk. XIII. századi írásos forrásaink gyakran tesznek említést velencei kereskedelemről. Ennek pedig semmi numizmatikai nyoma nincs, a Kárpátmedencéből hiányzik a velencei pénz. Okát nem tudjuk; a jelenséget azonban meg kellett említenünk.

A tatárjárással végetért a friesachi denárok magyarországi szerepe s egy olyan korszak következik, amely gazdaságpolitikailag helyes, bennünket, e kor késői kutatóit azonban forrás nélkül hagy. IV. Béla ugyanis a jó pénz megteremtésével és rendeletekkel kiszorította országából az idegen pénz használatát. Nem utolsósorban voltak segítői a szlavón bánok, akiknek pénzverése érdekes és értékes jelenség a magyar pénztörténetben, mert ugyan a magyar király pénze volt — Szlavónia részére — de más pénzláb szerint verték, mint a többi királyi pénzt, s nem kellett évenként beváltani. Számunkra az eredmény a lényeges: nem terjedt el idegen pénz az országban, e korból nem találjuk a Kárpátmedence leletanyagában más államok vereteit.

IV. Béla uralkodása vége felé azonban okleveleink „Rábán túl forgó denárok”-at kezdenek emlegetni. A szórványos jelenség a század végére általánossá válik, s a tényt az éremleletek kézzelfogható valóságával is rögzíthetjük.

Vizsgáljuk először az éremleletek korát és összetételét. A gyűjtőnéven bécsi denárokat osztrák hercegek verették Bécs, Bécsújhely, Krems és Enns verdéiben. Az a tény, hogy már a XII. század közepétől verték, s nálunk csak a XIII. század végén tűnnek fel, azt látszik mutatni, hogy ezzel a területtel eddig nem volt intenzív kapcsolatunk. Az első leletek — mindössze három — Ottokár (1261—1276), vagy Rudolf (1276—1281) idejéből valók. A nagytömegű beáramlás I. Albert (1282—1308) alatt kezdődött, ami nálunk IV. László uralkodásának végét, valamint III. Endre, Ottó és Vencel időnként zavaros korát jelenti. Ha az általános elterjedést felfoghatjuk a két terület kapcsolatának bizonyítékaként, akkor azt kell mondanunk, hogy a magyar külkereskedelem ismét irányt változtatott, ha nem is olyan nagy szögben, mint száz évvel korábban. Pontosabban Karinthia felől a bécsi-medence felé.

Azonban bécsi denárleleteink — amelyekben főleg

a bécsi verde termékei vannak — sem kizárólag bécsi típusú veretekből állnak. Igaz, még elszórtabban mint a friesachi leleteknél a nyugateurópaiak, főként kölniek, itt passauai és bajor pénzek fordulnak elő, 13, illetve 6 leletben. E kísérőknek tekinthető veretek élesebben hangsúlyozzák az irányt, a Dunát. Ebben az esetben nem állítunk közvetlen magyar—passauai, vagy magyar—bajor kapcsolatot, de határozottabban rögzíthetjük a bécsi irányt, mert ezek a más idegen pénzek csak itt keveredhettek a Magyarországra kerülő leletekhez.

Az új, nyugati kereskedelem útja a Duna volt. Vizsgáljuk meg ennek ismeretében, hogyan helyezkednek el a bécsi éremleletek a középkori Magyarország területén. Míg a friesachi denárok az egész Kárpát-medencét elborították, addig a bécsi leletek az országnak csak egy részén fordulnak elő. Ha a Balaton vonalát képzeletben meghosszabbítanánk, vagyis átlósan kétfelé osztanánk a Dunántúlt, akkor e terület északnyugati része lenne a bécsi denárok forgalmi területe, amihez szervesen csatlakozik, kb. ugyanilyen arányban a Felvidék délnyugati része. Tehát nagyjából egy olyan egyenlőszárú háromszög, amelynek alapja az osztrák határ, csúcsa pedig Buda, a főváros. Bár a Duna ezt a területet földrajzilag két részre osztja, gazdaságpolitikailag azonban éppen egységbe fogja. E terület tehát határozott egység, a földrajzilag két terület gazdasági ütőere a dunai víziút, amelyen lebonyolódott a magyar külkereskedelem nyugat felé.

XIII. század második feléből származó írásos forrásaink sem mondanak ellent a leletnél megállapítottaknak, talán csak kissé korábbi magyar—osztrák kapcsolatot mutatnak. IV. László 1277-ben kifejezetten Rudolf kereskedőiről beszél, III. Endre pedig 1291-ben a regensburgi kereskedőknek adott kiváltságlevelet, akik nyilván a dunai úton jöttek hazánkba.

A bécsi denárok forgalmának zárulása, szerepük csökkenése nem tartozik kutatásunk feladata közé, mert az már Anjou-kori probléma.

Befejezésül még egyszer szeretnénk hangsúlyozni, hogy az elhangzottak alapján nem akarunk tételt felállítani Árpád-kori kereskedelmünk egészéről. Csupán azt tűztük ki feladatul, hogy a Kárpát-medence idegen éremanyagát összegyűjtve, vázoljuk azokat a gazdaságtörténeti jelenségeket, amelyeket az éremleletek belső vizsgálata nyújthat és ezen belül rámutassunk a Dunántúl, főleg Nyugat-Dunántúl szerepére.

Gedai István

Numismatisches über die Bedeutung Transdanubiens im Handelsaustausch zur Zeit der Árpáden

Die modernen Methoden der Geschichtsforschung erfordern von sich aus eine engere Berücksichtigung münzkundlicher Gegebenheiten auch bei der Klärung andersgearteter, so handels-, vornehmlich aber außenhandelsgeschichtliche Fragen.

Die Geschichte geldlicher Umlaufsmittel und in diesem Rahmen Untersuchung und Analyse geschlossener Sammlungen von Münzen eignen sich ganz besonders zur Erforschung von historischen Handelsverbindungen, vornehm-

lich solcher von Land zu Land. Die Rolle Transdanubiens kann natürlich nur in Relation des Handelsaustausches nach und von dem Westen von Bedeutung sein. Im XI–XII. Jh. war diese Rolle unansehnlich. Numismatisch wird dies auch dadurch bekundet, daß aus dem Boden des Karpatenbeckens fast nur für den genannten Zeitraum bezeichnende byzantinische Münzen zum Vorschein kamen. Dies bestätigt, daß damals die großen Handelsstraßen in diesem Raum fast ausschließlich in Nord-Südrichtung verliefen. Eine durch-

greifende Änderung dieses Verhältnisses trat erst an der Wende des XII. zum XIII. Jh. ein. Dies äußerte sich in einer Intensivierung des Geldumlaufs im Inneren des Landes, gleichzeitig wandte sich aber auch der Handel nach dem Westen, wodurch Transdanubien als Durchgangsgebiet wesentlich an Bedeutung gewann. Vor dem Tatarensturm strömten aus der kärntnerischen Grafschaft Friesach, die mit selbständigem Zoll- und Münzrecht ausgestattet war, dort geprägte Münzen ins Land. Die Richtung des ungarischen Außenhandels zeigte also in jener Zeit im Norden der Drau ins Kärntnerische. Zusammen mit Friesacher Denarfunden kamen aber auch Kölnische Denare zum Vorschein, was darauf zu deuten scheint, daß der damalige ungarische Handel auch nach dem fernen Köln am Rhein strebte. Die Annahme

liegt also nahe, daß der längere Leitweg über das kärntner Land das Wiener Markt- und Mautrecht für Umschlagsgüter umgehen wollte.

Ende des XIII. Jh. trat wieder ein Wandel ein, indem der ungarische Außenhandel seinen Leitweg änderte und aus dem Kärntnerischen auf dem Donauweg sich nach dem Wiener Becken orientierte. Die Folge war die Verdrängung der Friesacher Münzen durch Wiener Denare, deren Verbreitungsgebiet sich aber auf den NW Transdanubiens und den SW des ungarischen Oberlandes beschränkte.

Vom Anfang des XIII. Jh. an war also Transdanubien das primäre Verbreitungsgebiet des im Westen geprägten Münzgeldes und unmittelbares Durchgangsgebiet des ungarischen Außenhandels.

István Gedai

Le rôle de la Transdanubie dans le commerce de l'époque arpadienne, à la base de données numismatiques

La méthode moderne de recherches historiques exige l'introduction de la numismatique à la solution d'autres problèmes de l'histoire, et surtout de l'histoire d'économie politique.

L'histoire de la monnaie, et dans le cadre de celle-ci l'examen et le dépouillement des trésors clos, se prête aux recherches de relations commerciales, surtout de relations du commerce extérieur. Naturellement, le rôle de la Transdanubie n'entre en ligne de compte qu'en ce qui concerne les relations commerciales avec l'Occident. Ce trafic fut de peu d'importance aux XIe et XIIe siècles, car de ces deux siècles nous ne connaissons à quelques rares exceptions près que des pièces byzantines, indiquant des relations commerciales entre le Nord et le Sud. C'est au tournant des XIIe et XIIIe siècles que l'état des choses changea radicalement: à l'intérieur du pays la circulation monétaire devint plus intense, et en même temps le commerce extérieur se tourna vers l'Ouest et l'importance de la Transdanubie accrut. Avant l'invasion des

Mongols des deniers de Friesach affluèrent dans le pays, de la Carinthie. Leurs itinéraire menait au Nord de la Drave, donc la direction de notre commerce extérieur était la Carinthie, et à la base de deniers de Cologne qui apparaissent mêlés aux deniers de Friesach, nous croirions retrouver le but ultérieur près du Rhin, à Cologne. Cet itinéraire voulait vraisemblablement contourner Vienne et son droit d'échelle.

À la fin du XIIIe siècle se produit encore un autre changement, à savoir la direction du commerce extérieur, au lieu de la Carinthie, s'achemina vers le bassin de Vienne, suivant la ligne du Danube, et au lieu des pièces de Friesach, ce sont des deniers de Vienne qui arrivèrent, mais ne se disséminèrent qu'au Nord de la Transdanubie et au Sud-Ouest du Haut Pays.

Donc, dès le début du XIIIe siècle c'est la Transdanubie qui reçut en premier lieu les monnaies occidentales et joua un rôle immédiat dans notre commerce extérieur.

István Gedai

РОЛЬ ЗАДУНАЙСКОЙ НИЗМЕННОСТИ В ТОРГОВЛЕ ВРЕМЕН АРПАДОВ НА ОСНОВАНИИ ДАННЫХ НУМИЗМАТИКИ

Современный метод исторических исследований требует более интенсивного включения нумизматики в процесс решения исторических, особенно историко-экономических вопросов.

Историю денег, в том числе исследование и анализ находок закрытых кладов, с успехом можно использовать при исследовании торговых и главным образом внешне-торговых связей. Роль Задунайской низменности можно рассматривать, естественно, только в связи с западными торговыми отношениями. В XI—XII вв. они были незначительными, о чем можно судить по тому, что из относящихся к этим двум столетиям находок известны только находки византийских монет, указывающих на южные и северные торговые связи.

На рубеже XII и XIII веков положение в корне меняется: денежный оборот становится более интенсивным, торговые отношения поворачиваются в направлении к западу, растет роль Задунайской низменности. В период

перед татарским нашествием страну наводняют фризахские динары, идущие из Каринтии. Наряду с фризахскими встречаются кельнские динары, из чего можно заключить, что торговые пути шли к северу от Дравы в Каринтию, а также вдоль Рейна к Кёльну. Этот путь, вероятно, вызван стремлением обойти венский таможенный кордон.

В конце XIII века произошла еще одна перемена: направление торговых путей изменяется в сторону Дуная к венскому бассейну: вместо фризахских монет в страну проникают венские динары, но распространение они получают только на территории северо-западной части Задунайской низменности и гористой местности на юго-западе.

Таким образом, начиная с XIII века Задунайская низменность была тем районом, который в первую очередь принял западные деньги и играл непосредственную роль во внешне-торговых отношениях.

István Gedai